BOSHLANG‘ICH SINF DARS JARAYONLARIDA DIKTANT MATNI USTIDA ISHLASH METODIKASI

To‘xtayeva Aziza Davron qizi
Guliston davlat pedagogika instituti boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Abdushukurova Muxlisa Foziljon- qizi
Guliston davlat pedagogika instituti boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotasiya. Ushbu tezisda diktantlar yordamida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining imloviy malakalarini shakllantirishning ilmiy-metodik xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ta’limiy diktant, ta’kidiy diktant, o‘z diktant yoki yoddan yozuv diktanti, izohli diktant, saylanma diktant, erkin diktant, rasm diktant, lug‘at diktant, ijodiy diktant

Abstract.This thesis talks about the scientific-methodical features of forming the spelling skills of elementary school teachers using dictations.

Key words: educational dictation, emphatic dictation, own dictation or dictation from memory, annotated dictation, optional dictation, free dictation, picture dictation, vocabulary dictation, creative dictation.

Boshlang‘ich ta’limda ona tili mashg‘ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki, yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgirligini tarbiyalashga xizmat qilmog‘i lozim. Zero, ona tilini o‘rgatish natijasida o‘quvchilarda o‘z fikrini grammatik to‘g‘ri, uslubiy aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib ifodalay olish va uni imloviy to‘g‘ri yoza olish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bu vazifa o‘quv predmeti sifatida ona tilining o‘ziga xos xususiyati bo‘lib, o‘quvchini shaxs sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan umumta’lim vazifalari bilan bog‘liq holda amalga oshiriladi.Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning orfografik malakalarini shakllantirishda diktantning alohida o‘rni bor. Diktant lotincha dicto (dikto) so‘zidan olinib, aytib bermoq, gapirmoq ma’nolarini bildiradi. Diktant, odatda, o‘qituvchining aytib turishi bilan amalga oshiriladigan yozma ish turidir.

Ta’limiy diktantlarni o‘tkazish vaqtini, o‘rnini, turini o‘qituvchining o‘zi belgilaydi. Ta’limiy diktantlar uchun darsning ma’lum bir qismi (5-10 daqiqasi), yoki bir dars ajratiladi. Bu diktant o‘quvchilar bilimini mustahkamlash maqsadida o‘tkaziladi. Ta’limiy diktantda o‘qituvchi o‘quvchilarga o‘rgatilayotgan hodisaning imlosini bir necha tahlil usullaridan foydalanib tushuntiradi, o‘quvchilar so‘zlarni to‘g‘ri yozishlariga ishonch hosil qilgach, uni yozishga ruxsat beradi. Diktant, odatda, o‘qituvchining aytib turishi bilan amalga oshiriladigan yozma ish turidir.Har qanday yo‘l bilan xatoning oldini olish chorasi ko‘riladi. Masalan, 1-sinfda a va o unlilari o‘rganilayotgan darsda bo‘g‘in-tovush, tovush-harf tahlili o‘tkaziladi. **Baho, bahor** so‘zlarining birinchi bo‘g‘inida a harfi yozilishini o‘quvchilar bilib olgach, o‘quvchilardan biri shu

so‘zlarni xattaxtaga yozadi va tahlil qilinadi. So‘ng so‘z o‘chirib tashlanadi, shundan keyin aytib turib yozdiriladi.Ta’limiy diktantlar tashkil etish va bajarilish usuliga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi:1. Ta’kidiy diktant.2. O‘z diktant yoki yoddan yozuv diktanti.3. Izohli diktant.4. Saylanma diktant.5. Erkin diktant.6. Rasm diktant.7. Lug‘at diktant.8. Ijodiy diktant.Shulardan erkin va ijodiy diktantlarda matn o‘zgarishlar bilan yoziladi

Ta’kidiy diktantdan qoidani tatbiq etish usullarini yaxshi bilib olish maqsadida foydalaniladi. Matnni yozishdan oldin, uni yozish jarayonida, izohli yozuvdagi kabi, o‘quvchilar so‘zni qanday yozishni va nima uchun shunday yozilishini tushuntiradilar.

Izohli diktant o‘quvchilarning qobiliyatiga qarab ikki xil o‘tkaziladi. O‘quvchi, odatda, o‘qituvchining ko‘rsatmasi bilan so‘zning yozilishini diktant yozishdan oldin yoki keyin izohlaydi. So‘zning yozilishini bo‘g‘in-tovush, tovush-harf tomondan tahlil qiladi, unga qoidani tatbiq etadi. Masalan,Kitob – bilim manbai – Kitob: Ki-tob. Ikki bo‘g‘in. Birinchi bo‘g‘inida, ikkinchi bo‘g‘inida -tob tovushlari bor. Oxirgi b tovushi p tovushi tarzida talaffuz qilinadi. Unda b yoki p tovushini ifodalovchi harfning yozilishini tekshirib aniqlaymiz. Buning uchun so‘z oxiriga i tovushini qo‘shamiz va aytamiz: kitobi b tovushi yozilar ekan kabi izohlanadi.Izohli diktant boshlang‘ich sinflarning barchasi uchun mos bo‘lib, o‘quvchilarga yozdirilgan matn tarkibidagi imlosi qiyin so‘zlarning yozilishini eslatish va ta‘kidlash maqsadida o‘tkaziladi.Saylanma diktantda o‘quvchilar diktovka qilingan gaplar yoki matnning hammasini yozmaydilar. Uning o‘qituvchining topshirig‘iga mos qisminigina (o‘rganilgan qoida asosida yoziladigan so‘zlarni, so‘z birikmalarini) yozadilar. Masalan, bosh harf bilan yoziladigan so‘zlarnigina yozish (1-sinf), qaratqich kelishigidagi so‘zni u bog‘langan ot bilan yoki tushum kelishigidagi so‘zni u bog‘langan fe’l bilan birga yozish (4-sinf) kabi.

Saylanma diktant o‘quvchilarda imloviy ziyraklikni o‘stiradi. Masalan, bosh harf bilan yoziladigan so‘zlarnigina yozish (1-sinf)

Erkin diktant uchun hikoya tarzidagi uncha katta bo‘lmagan matn tanlanadi. Tanlangan matnning har bir bo‘limida ikkitadan uchtagacha gap bo‘lishi kerak. Matnda o‘quvchilar yozishda qiynaladigan yoki imlosi o‘rganilmagan so‘zlar ishtirok etgan bo‘lsa, matn mazmuniga halal yetkazmagan holda, boshqa so‘zlar bilan almashtirish yoki tushirib qoldirish mumkin. Bu diktantda o‘quvchilarga mazmunni buzmay, gap tuzilishini o‘zgartirish, bir so‘zni unga yaqin ma‘noli so‘z bilan almashtirish erkinligi beriladi. Diktant uchun 3-5 qismli matn tanlanadi. O‘qituvchi avval matnni bir marta ifodali o‘qib beradi, so‘ngra matn mazmuni yuzasidan suhbat o‘tkazadi. Ayrim qoidalarni eslatadi. Keyin matnning bir qismi qayta o‘qib beriladi, o‘quvchilar uning mazmunini yozadilar.Erkin diktant imlo qoidalarini mustahkamlashga xizmat qilishi bilan birga, o‘quvchilar nutqini o‘stiradi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, bayon yozishga tayyorlaydi

Ijodiy diktantda o‘quvchilarga o‘rganilgan qoidaga mos so‘z, so‘z birikmasi, biror mavzuga doir savollar beriladi. Ular berilgan so‘z va so‘z birikmalarini qatnashtirib, savollarga javob topish orqali matn yoki hikoyacha tuzadilar. O‘qituvchi ana shu berilgan so‘z va so‘z birikmalari yordamida tuzilgan hikoya mazmunini ishni bajarish usuli haqida o‘quvchilarga tushuncha beradi. Chunki ijodiy diktant matnini o‘quvchilarning o‘zlari ijod qiladilar va uni o‘qituvchining ko‘rsatmasiga muvofiq yozadilar. Shunisi bilan diktant inshoga o‘xshaydi. Ijodiy diktant o‘rganilgan qoidalarni o‘zlashtirish va yozuvda o‘rinli qo‘llash malakalarini mustahkamlaydi. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiladi, ularda ijodkorlik, mustaqillik kabi zaruriy malakalarini shakllantirish muhim o‘rin tutadi.

Rasm diktant predmet rasmini yoki o‘zini ko‘rsatib o‘tkaziladi: predmet rasmi ko‘rsatiladi, o‘quvchilar uning nomini aytadilar va yozib vergul qo‘yadilar, ish shunday davom etadi (Birinchi so‘z bosh harf bilan, qolganlari qoidaga ko‘ra yozilishi eslatiladi). Rasm diktantda o‘rganilgan qoidani, ayniqsa, o‘quv yili davomida o‘rganiladigan imlosi qiyin so‘zlarni to‘g‘ri yozishni puxtalash, shuningdek, ularni o‘quvchilar qanday o‘zlashtirganliklarini sinash maqsadi ko‘zda tutiladi.3-4-sinfda ayrim harflar imlosiga doir imlo qoidasidan a va o unlisining imlosi, i va u unlisining imlosi, h va x undoshlarining imlosi, v va f undoshlarining imlosi, b va p undoshlarining imlosi, h va x undoshlarining imlosi, d va t undoshlarining imlosi, z va s undoshlarining imlosi, j va ch undoshlarining imlosi o‘ va i unlilari, e va i unlilarining talaffuzi,

imlosi, so‘z ma’nosini farqlashdagi o‘rni, tutuq belgili so‘zlar o‘rganilganda ham rasm diktantlardan foydalanish mumkin.

Lug‘at diktant o‘rganilgan imlo qoidalarini mustahkamlash, o‘quvchilar lug‘atini boyitish, o‘rganilgan imlo qoidalarini o‘quvchilar tomonidan qanchalik o‘zlashtirilganini aniqlash, hisobga olish maqsadida o‘tkaziladi. Lug‘at diktant uchun o‘rganilgan imlo qoidasi asosida yoziladigan so‘zlar tanlanadi. Lug‘at diktantning ko‘ruv sezgisiga asoslangan turidan foydalanish lug‘at diktantning eshitib yozish turiga tayyorlaydi. Chunki bola nuqtalar o‘rniga qaysi harfni qo‘yishni o‘ylaydi, talaffuzi bilan yozilishini taqqoslaydi, so‘ng yozadi. Eshitib yozishda bunday imkoniyat bo‘lmaydi. Buning uchun doskaga quyidagicha topshiriq yozib qo‘yiladi:

1- sinf uchun:

Nuqtalar o‘rniga a yoki o harflaridan mosini qo‘yib ko‘chiring va imlosiga e’tibor bering.

B...h...r, b...h..., Bux...r..., d…vl… t, d…v…, s…v…b

2- sinf uchun:

Nuqtalar o‘rniga i yoki u harflaridan mosini qo‘yib yozing imlosiga e‘tibor bering.

Uz…m, b…lb…l, g…r…ch, b…rg…t, qov…n, sov…n, ch…mch…q, ch…g‘…rch…q

Tekshirish diktanti dasturning biror bo‘limi o‘rganilib, xilma-xil ta’limiy mashqlar bilan mustahkamlangach, ular o‘quvchilar tomonidan qay darajada o‘zlashtirilganini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi. Tekshiruv diktanti yozadigan darsda yordam ko‘rsatilmaydi. Tekshiruv diktanti o‘quv yili davomida 5-6 marta o‘tkaziladi. Masalan, ot turkumi o‘rganilib bo‘lingach diktant yoki bayon yozdirish o‘quvchilarning egalik qo‘shimchali, kelishik bilan turlangan so‘zlarni imloviy to‘g‘ri yozishni egallab olganliklarini namoyish qiladi. Sifat turkumi o‘rganilib bo‘lingach, olinadigan diktant sifatlardagi daraja ifodalovchi –roq qo‘shimchasinining yozilishini, biroz, to‘q, liqqa, nim so‘zlari bilan keladigan sifatlarni, ko‘m-ko‘k, oppoq kabi sifatlarning imlosiga doir ko‘nikmalarini aniqlashga yordam beradi. Fe’l turkumi o‘rganilib bo‘lingach, diktant orqali zamon, shaxs-son qo‘shimchalari bilan tuslangan, bo‘lishsizlik qo‘shimchalari bilan qo‘llangan fe’llarning imlosini qay daraja xotirada olib qolganliklarini aniqlash ko‘nikmalarini aniqlash mumkin bo‘ladi.Diktantning bu turida yo‘l qo‘yilgan xatolar chuqur tahlil qilinadi, ularni bartaraf qilish usullari belgilanadi. Shu jihatdan tekshiruv diktantining ta’limiy ahamiyati katta.

Baholash mezonlari:

1. Imloviy savodxonlik darajasi.
2. Tinish belgilarining to‘g‘ri ishlatilishi.
3. Fonetik tahlil.
4. So‘z tarkibiga ko‘ra tahlil.
5. Gap bo‘laklariga ko‘ra tahlil.
6. Leksik tahlil.
7. Xatboshilarga rioya qilinishi.
8.Yozuvning husnixat talablariga mosligi.
9. Diktant matniga tuzatishlar kiritilganligi yoki kiritilmaganligi.

Tekshiruv diktantida dastur talabiga ko‘ra so‘zlar soni:

1-sinfda: 1-yarim yillikda: yil oxirida: 20-25 so‘z.

2-sinfda: 1-yarim yillikda: yil oxirida: 30-35 so‘z.

3-sinfda: yil oxirida: 50- 60 so‘z

4-sinfda: yil oxirida: 70- 75 so‘z

Diktantning bu ko‘rinishini yozish jarayonida o‘quvchilar grammatikadan olgan nazariy bilimlarini yozuvga mustaqil tatbiq qilishga odatlanadilar, bunda o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, biror imlo qoidasi haqida o‘zicha hukm chiqarishga majbur bo‘ladilar. Bu o‘quvchilarning ongli bilim olishlariga zamin yaratadi. Ba’zan esa avval o‘rganilgan bir necha dars davomida turli yo‘llar bilan bolalarga singdirilgan biror mavzuni yana ham puxtaroq mustahkamlash, shuningdek, o‘quvchilar bilimidagi bo‘sh tomonlarni aniqlab olish va uni tuzatish uchun metod izlash maqsadida ta‘limiy diktantdan foydalanish mumkin. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarni ko‘proq mustaqil fikrlashga, o‘z xatosini izlab topishga o‘rganilgan nazariy bilimni birovning yordamisiz yozuvga tatbiq qilishga yetaklaydi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matchonov S., Bakiyeva H., Gulyamova X. va b. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Ishonchli hamkor. 2021

2. Gulyamova, X. (2021). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QISH FANIDAN UMUMLASHTIRUVCHI DARSLARNI TASHKIL ETISH. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 1052-1060.

3. G‘ulomova, X., &Bakiyeva, H. (2020). O‘QISH DARSLARIDA SHE’RIY ASARLAR MATNI USTIDA ISHLASH. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 582-589.

4. Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi// Boshlang‘ich ta’lim, 1998, 6-son.

5. Davlat Ta’lim Standarti va o‘quv dasturi
(Boshlang„ich ta‟lim).- Toshkent, 2017.

6. Qosimova K., Matchonov S. , G‘ulomova X., Yo‘ldasheva SH., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -Toshkent, “Nosir”, 2009.